УДК 316.4 063.7 (497.2); (477)

Юлія ГРИЩЕНКО*

Болгарська «національна операція» під час Великого терору в УРСР

Мета – дослідити основні напрями репресивної політики стосовно болгарського населення УРСР у 1937–1938 рр.

Методологія та методи. У досліджені використані як загальнонаукові, так і специфічні історичні методи. Для проведення дослідження авторкою були застосовані такі методи: порівняльно-історичний, історико-типологічний, картографічний, проблемно-хронологічний та структурно-функціональний.

Висновки. Політичні репресії проти болгар розгорталися по двох напрямах. По-перше, вони були частиною загальної політики репресій влади доби Великого терору і, по-друге, становили сегмент т. зв. «національних операцій». Останній термін увібрав у себе комплекс заходів, впроваджених чекістами, спрямованих винятково проти представників етнічних громад. Кількість жертв політичних

* *Грищенко Юлія Володимирівна* – старший науковий співробітник відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України [ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2677-3821; gonzzales@ukr.net].

репресій серед болгар сягнула, за неповними даними, понад дві тисячі осіб. На перший погляд, ця цифра є невеликою у порівнянні, наприклад, з поляками, німцями чи євреями. Проте слід враховувати загальну чисельність цих етнічних громад, яка значно перевищувала болгарську.

Тільки у кримінальній справі т. зв. «Болгарської національної диверсійно-терористичної організації» та «Контрреволюційної повстанської болгарської організації», їхніх місцевих «осередків» зазнали репресій сотні осіб. Соціальний склад репресованих був досить строкатим – вчителі, агрономи, колгоспники, лікарі, представники місцевої влади та радянської номенклатури, діячі болгарського комуністичного руху та інші. Репресії, крім власне фізичних втрат, мали ще один наслідок – вони спричинили розквіт у суспільстві нетерпимості, подвійної моралі, егоїзму, відчуття страху індивіда перед владою. Політичні репресії були останнім акордом сталінської революції «згори».

Ключові слова: болгарська національна меншина, «національна операція», УРСР, Великий терор, НКВС, кількість жертв.

Великий терор 1937–1938 рр. асоціюються у суспільній свідомості як період масових політичних репресій, що супроводжували практику соціалістичного будівництва. Чіткий сигнал чергового етапу боротьби із «ворогами народу» подав Й. Сталін. На пленумі ЦК ВКП(б) 3 березня 1937 р. він виступив з доповіддю «Про недоліки партійної боротьби та заходи ліквідації троцькістських та інших дворушників». Головними ворогами радянської держави комуністичний очільник назвав троцькістів, які «перетворилися на банду шкідників, диверсантів та убивць, працюючих на іноземні розвідувальні органи»[1]. Й. Сталін вимагав від партійних організацій «скористатися новими» методами боротьби із політичними опонентами.

Теза про «викорчовування та розгром ворогів народу»[2] перетворилася на лейтмотив діяльності всіх органів влади. Продубльована згодом у заключному слові на пленумі та постанові політбюро від 2 липня 1937 р. із типовою, «конвеєрною» для цього періоду, назвою «Про антирадянські елементи», вона стала директивою для секретарів обласних та крайових партійних організацій, обласних, крайових та республіканських керів-

[1] ЦДАВО України, ф. 5, оп. 6, спр. 821, арк. 4.

[2] Там само, арк. 6.

ників НКВС. У ній вимагалося облікувати всіх куркулів та кримінальників, які повернулися із місць ув'язнення, а «найбільш ворожих» із них – негайно арештовувати та після розгляду справи на обласній «трійці» ухвалювати розстрільні вироки. Інші «ворожі елементи» за вказівкою НКВС передбачалося «переписати і вислати» у віддалені райони СРСР.

30 липня 1937 р. нарком внутрішніх справ СРСР М. Єжов підписав нині широко відомий оперативний наказ № 00447 «Про операцію з репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів». Незабаром був підписаний наказ НКВС СРСР № 00486 «Про операцію із репресування дружин та дітей зрадників батьківщини»[3]. Серія аналогічних наказів, реалізованих у 1937–1938 рр., стала основою насадження у суспільстві атмосфери тотального страху, безвиході, подвійної моралі, доносів та шпигуноманії. Повсякчас проводився пошук «ворогів народу», «шпигунів іноземних розвідок». «Ліміти» на арешт «зрадників батьківщини», що затверджувалися вищим політичним керівництвом країни, на практиці стали підставою для масових арештів громадян, які були, здебільшого, лише потенційними опонентами радянської влади.

Незважаючи на визначені керівництвом країни терміни, операція з «репресування антирадянських елементів» вчасно не завершилася. 31 січня 1938 р. політбюро ЦК ВКП(б) «підтримало» запропоновану ідею НКВС СРСР про «затвердження додаткової кількості колишніх куркулів та активного антирадянського елементу, яких необхідно репресувати». У відповідності до нових «лімітів» вже на початок березня 1938 р. в рамках «куркульської операції» передбачалося репресувати ще 57,2 тис. осіб, з них 48 тис. розстріляти[4].

У процесі дослідження Великого терору 1937–1938 рр. утвердився термін «національні операції». Це серія масових репресивних кампаній, що спрямовувалася проти представників національних громад (поляків, німців, болгар, латишів, литов-

---

[3] *Дённингхаус В.А.* В тени «Большого Брата». Западные национальные меньшинства в СССР 1917–1938 гг. – М., 2011. – С. 601.

[4] Там же. – С. 617.

ців, естонців, фінів, греків, румунів та ін.). Метою «національних операцій» проголошувалася боротьба «з диверсійно-повстанськими і шпигунськими кадрами розвідок капіталістичних країн». Хоча серед заарештованих чітко простежувався етнічний аспект, жертвами репресій по «національних лініях» були також представники титульних націй.

Л. Якубова зазначала, що усі колишні іноземні колонії та етнічні анклави, безпосередньо чи опосередковано пов'язані із закордонням, перетворилися на першочерговий об'єкт репресій[5]. Вчені вже довели, що однією з перших і наймасовіших стала «польська» операція, що розпочалася 11 серпня 1937 р. згідно із оперативним наказом НКВС СРСР № 00485. Він був надісланий разом із закритим листом «Про фашистсько-повстанську, шпигунську, диверсійну, поразницьку і терористичну діяльність польської розвідки в СРСР»[6].

31 березня 1938 р. політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення про подальші етнічні чистки, основу яких становили представники національних громад країн східної та південної Європи. Зокрема, 15 квітня НКВС СРСР

> «було запропоновано провести аналогічну операцію і погромити кадри болгар та македонців».

По суті, можна вважати, що саме цим документом був започаткований офіційний початок репресій проти болгарської громади у СРСР. Перші ж арешти розпочалися ще з 14 грудня 1937 р. Починаючи з весни 1938 р., саме операції по «національних лініях» стали основним напрямом масових репресій на території Радянського Союзу.

28 травня 1938 р. директивою НКВС СРСР було продовжено масові операції по «національних лініях» до 1 серпня 1938 р. Масштаби їх проведення стають зрозумілими зі слів Й. Сталіна, який під час травневого засідання політбюро 1938 р. зазначив:

---

[5] Національне питання в Україні XX – початку XXI ст.: історичні нариси / [Аркуша О.Г., Верстюк В.Ф., Віднянський С.В.]; під ред. В. А. Смолія. – К.: «Ніка-Центр», 2012. – С. 259.

[6] *Рубльов О.С., Якубова Л.Д.* Органи етнополітичного регулювання в контексті політики коренізації: український досвід. – К., 2014. – С. 227.

«Робота з арештів осіб польської, німецької, латиської, естонської, фінської, болгарської, македонської, грецької, румунської [...] національностей іде з такою інтенсивністю, що центр не встигає оперативно «переварювати» усі альбоми, отримані з місць»[7].

Доба Великого терору завершилася наприкінці листопада 1938 р. Вже 15 листопада рішенням політбюро ЦК ВКП(б) було призупинено діяльність «особливих трійок», а 17 листопада постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) – припинені усі масові операції, включно із «національними». Наступний наказ НКВС № 00762 від 26 листопада 1938 р. скасував усі оперативні накази та директиви 1937–1938 рр. Всього ж за весь період було заарештовано 1,6 млн. осіб, з яких 700 тис. – розстріляно. У межах реалізації «національних операцій із серпня 1937 по листопад 1938 рр. було засуджено 335,5 тис. осіб, з них – до розстрілу 247,2 тис. (73,66%)[8].

В УРСР кількість репресованих становила понад 265,7 тис. осіб (у 1937 р. – 159,6 тис., у 1938 р. – 106,1 тис.)[9]. «Болгарський сегмент» у межах цих страхітливих цифр визначити точно досить важко. Дослідники вважають, що, за неповними даними, репресіям були піддані понад дві тисячі болгар (1101 особа репресована на території Одеської обл.[10], 18 – Дніпропетровської обл.[11] , 237 – Запорізької обл.[12], 150 – Миколаївської обл.[13]).

---

[7] *Рубльов О.С., Якубова Л.Д.* Органи етнополітичного регулювання в контексті політики коренізації: український досвід. – С. 229.

[8] *Дённингхаус В.А.* В тени «Большого Брата». Западные национальные меньшинства в СССР 1917–1938 гг. – С. 624.

[9] *Литвин В.М.* Історія України. – К.: Наукова думка, 2009. – С. 528.

[10] Одесский мартиролог: данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Т. 3 / сост. Ковальчук Л.В., Разумов Г.А. – Одесса: ОКФА, 2005. – С. 93.

[11] Реабілітовані історією. Дніпропетровська область. Книга перша. – Дніпропетровськ: Моноліт, 2009. – С. 83.

[12] Реабілітовані історією. Запорізька область. Книга перша. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2004. – С. 224.

[13] Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга перша. – К.–Миколаїв: Світогляд, 2005. – С. 52.

Матеріали Всесоюзного перепису населення 1937 р.[14] надають загальне уявлення щодо «національного напряму» репресій. Найбільше постраждали поляки (18,90% від загального числа заарештованих при частині у загальній кількості населення рівний 1,47%), німці[15] (відповідно 10,17 і 1,42%) та греки (2,31 і 0,36%). Показник серед болгар становив 1,25 та 0,26% відповідно. (див табл. 1.).

Співвідношення кількості населення та кількості репресованих громадян УРСР

Таблиця 1

Національні групи	Чисельність за даними перепису		Репресовано[16]	
	осіб	% від загальної кількості населення УРСР	осіб	% від загальної кількості репресованих осіб по УРСР
українці	22 212 525	78,22	84 915	53,19
росіяни	3 221 898	11,35	12 291	7,70
євреї	1 470 484	5,18	4097	2,57
поляки	417 613	1,47	30 148	18,90
німці	401 880	1,42	16 228	10,17
молдавани	221 831	0,78	дані відсутні	–
білоруси	106 325	0,37	1292	0,80
греки	102 257	0,36	3689	2,31
болгари	**74 862**	**0,26**	**2000**	**1,25**
інші	167 983	0,59	дані відсутні	–
всього	**28 397 658**	100	**159 632**	**96,79**

[14] Всесоюзная перепись населения 1937 года: Краткие итоги. Сб. док. и мат. – М., 2007. – С. 106; *Наулко В.І.* Етнічний склад населення України. Статистико-картографічне дослідження. – К., 1965. – С. 80.

[15] У збірнику документів «Дело Национального союза немцев на Украине» 1935–1937 гг.: документы и материалы», підготовленому О. С. Рубльовим, вперше опубліковані документи та матеріали, які стосуються процесу фабрикування Управлінням державної безпеки НКВС УСРР т. зв. «справи» «Національного союзу німців України».

[16] *Нікольський В.М.* Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003. – С. 520.

Під час проведення «національних операцій» більшість представників болгарської інтелігенції зазнали переслідувань у контексті розкриття справи т. зв. «Болгарської національної диверсійно-терористичної повстанської організації», яка, за твердженням співробітників державної безпеки, існувала на території УРСР. Її очолювали С. Міцевий, А. Дівіджієв, Б. Малчев, В. Радєв, І. Стоянов та М. Фуклєв.

Ще 1924–1926 рр. у Москві, Ленінграді, Ростові, Харкові та Одесі за дорученням закордонного бюро ЦК Болгарської комуністичної партії та за згоди ЦК ВКП(б) були відкриті клуби та секції болгарських політичних емігрантів. В Одесі болгарські політемігранти об'єднувалися на базі Одеського центрального інтернаціонального клубу ім. Карла Маркса. У 1926 р. виник окремий болгарський політемігрантський клуб, до якого увійшли 204 члени (з них 133 були політемігрантами, решта ж місцевими болгарами). Наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. аналогічні організації почали діяти в усіх болгарських національних районах. Однією із найбільших стала група у Благоєвському районі, що нараховувала 36 членів[17]. Основним завданням болгарської політичної еміграції стала реалізація проголошених очільниками СРСР «соціалістичних перетворень» у південних районах УРСР, де компактно проживали болгарські громади.

Не випадково, що саме ці секції знаходилися під неухильним наглядом та контролем органів держбезпеки і згодом були визнані центрами контрреволюційної діяльності болгар на території УРСР. Усі «керівники та члени майбутньої організації» були відомими представниками болгарської інтелігенції. Їх арешти відбувалися синхронно на початку 1938 р.

Без сумніву, за безпристрасними цифрами офіційної статистики репресованих приховуються долі тисяч людей – їхні надії, сподівання, страждання та прагнення. Через ці долі відображаються репресії, їх жорстокість і байдужість до життя звичайної людини, не кажучи вже про окремого політичного та громадського діяча. Як стверджує І. Колесник, кожна окрема біографія

---

[17] Одесский мартиролог: данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Т. 3. – С. 843.

не тільки об'єднує усі події життя у певну цілісність, а і пояснює їх. Адже саме наратив утворює зв'язок між особою та його оточенням, соціокультурним контекстом епохи, в рамках якої людина проживає своє життя. Життєві історії не виникають із однієї людини, вони формуються та конструюються із епізодів життя конкретної особистості та його оточення, системи комунікацій з іншими людьми через усе його життя[18]. Також необхідно погодитися із В. Онопрієнко, який наголошував, що

> «біографічні дослідження трансформують історію життя особистості у формуванні уявної карти її життя, яка схематизує його хід, оточення та простір, що загалом і забезпечує відображення цілісності образу, реконструкцію біографічного світу особистості»[19].

Насамперед, досліджуючи проблему болгарської «національної операції», не можна оминути біографії знаних представників болгарської інтелігенції. Безперечно, перше місце серед них займає *Серафім Іванович Міцев* (1890–1938). Він закінчив Софійський університет, працював адвокатом. У січні 1924 р. емігрував до СРСР, жив у Харкові, майже два роки виконував обов'язки головного редактора болгарської газети «Серп і молот». Потім працював у секретаріаті ВУЦВК: був членом ЦКНМ, очолював болгарську секцію. Одночасно керував діяльністю центрального болгарського бюро при ЦК КП(б)У. Завдяки його зусиллям були створені 44 болгарських сільради і три болгарських райони в УСРР, відкриті середні та вищі навчальні заклади з болгарською мовою викладання і курси секретарів болгарських рад. На початку 1930-х рр. його призначили заступником, а згодом директором Виставки досягнень народного господарства УСРР, пізніше очолював Виставку винахідників та раціоналізаторів у Харкові. 11 лютого 1938 р. С. Міцева заарештували у Харкові і постановою «особливої трійки» від 28 жовтня 1938 р.

---

[18] *Колесник І.І.* Біографічний світ Тараса Шевченка в історіографії // Укр. істор. журн. – 2014. – № 3. – С. 79–99.

[19] *Оноприенко В.И.* Апории биографического письма и научная биография // Ейдос. – 2015. – Вип. 8. – С. 55–67.

прирекли до смертної кари. Вирок був виконаний 4 листопада 1938 р. Реабілітований С. Міцев 23 жовтня 1956 р.[20]

Афанасій Іванович Дівіджієв (1897–1938) до 1920 р. працював у господарстві свого батька, після 1920 р. і до еміграції – у кооперативній мережі магазинів «Визволення». До СРСР емігрував на початку листопада 1923 р. Із грудня 1923 до початку 1924 рр. працював в Одесі інструктором з кооперації, потім на посаді голови промислового союзу у м. Кірове. Із квітня по вересень 1929 р. проживав у Харкові і працював інструктором по роботі із національними меншинами наркомату освіти України, наприкінці 1929 по листопад 1932 рр. перебував на посаді члена ЦКНМ, 1933 р. був редактором болгарської газети «Колективіст». У 1936 р. його виключили з Комуністичної партії. Із квітня 1937 р. до свого арешту працював товарознавцем «Укрпромпостачзбуту»[21]. Згідно витягу із протоколу засідання «особливої трійки» від 1 жовтня 1938 р., Афанасія Дівіджієва прирекли до розстрілу та конфіскації майна. Вирок було виконано 8 жовтня 1938 р.[22] Реабілітували А. Дівіджієва 30 жовтня 1956 р.[23]

Іордан Іванович Стоянов (1897–1938) народився у с. Главаци Врачинського округу Болгарії у родині селянина. До 1925 р. проживав у Болгарії. На запрошення окружної партійної організації виїхав до Югославії, де працював на тютюновій фабриці м. Беч-Кереп. До СРСР емігрував у серпні 1926 р. Упродовж 1934 р. працював в редакції болгарської газети «Колективіст». Наприкінці 1934 р. і до арешту працював завідуючим відділом закордонної інформації газети «Радянська Україна». Заарештований згідно із рішенням військової прокуратури Київського військового округу 2 березня 1938 р.[24] На першому допиті 3 квітня 1938 р. зізнався «про свою контрреволюційну діяль-

---

[20] *Рубльов О.С., Якубова Л.Д.* Органи етнополітичного регулювання в контексті політики коренізації: український досвід. – С. 327.

[21] ЦДАГО України, ф. 263, спр. 36189-ФП, арк. 12–13.

[22] Там само, арк. 110.

[23] Там само, арк. 151.

[24] Там само, арк. 2.

ність»[25] і назвав керівників інших підпільних болгарських груп, які, нібито, були організовані на території УРСР: в Одесі «контрреволюційний осередок» очолював Борис Малчев, у Благоєвському районі – Стоян Коларов, у Коларівському – Степан Цвятков, у Вільшанському – Костянтин Марков[26]. Ухвалою «особливою трійкою» при УНКВС по Київській області від 28 вересня 1938 р. І. Стоянова прирекли до смертної кари та конфіскації майна[27]. Вирок було виконано 2 жовтня 1938 р.[28] Реабілітований 24 квітня 1956 р.[29]

Борис Матвійович Малчев (1876–1938) народився у болгарському місті Фердинанд. Отримавши у 1896 р. фах вчителя, він декілька років викладав у навчальних закладах Болгарії. У 1923 р. емігрував до Югославії, у середині 1925 р. виїхав до СРСР. До середини 1929 р. керував болгарською секцією нацменвідділу ЦК КП(б)У та був редактором болгарської газети «Радянське село»[30]. 1930 р. переїхав до Одеси, де викладав у болгарських навчальних закладах аж до свого арешту 5 лютого 1938 р. На допиті 16 березня 1938 р. визнав свою провину «в активній участі у болгарській контрреволюційній організації»[31]. Його звинуватили у керівництві «болгарською контрреволюційною організацією», вербуванні її учасників, «проведенні широкої антирадянської діяльності»[32]. За ухвалою Особливої наради при НКВС СРСР від 3 травня 1940 р. засланий на п’ять років до Красноярського краю[33].

Методи діяльності органів НКВС у пошуках «ворогів народу» та фальсифікації кримінальних справ були традиційними і, по

---

[25] ЦДАГО України, ф. 263, спр. 36189-ФП, арк. 25.

[26] Там само, спр. 36618-ФП, арк. 27–28.

[27] Там само, арк. 85.

[28] Там само, арк. 86.

[29] Там само, арк. 119.

[30] Держархів Одеської обл., ф. Р-8065, оп. 2, спр. 5064-П, арк. 11.

[31] Там само, арк. 14.

[32] Там само, арк. 106.

[33] Там само, арк. 176.

суті, не відрізнялися від попереднього часу. Так, співробітники держбезпеки начебто викрили у Запорізькій області «осередок націоналістичної болгарської організації» Коларівського району з центром у Преславському технікумі. 1937 р. за різними обвинувальними рішеннями було заарештовано ряд педагогічних працівників – Д. Долганов, Г. Полум, Г. Нейковський, вчителі місцевих шкіл – Д. Соломонов, А. Генов, С. Христофоров та представники партійно-радянського активу – С. Цвятков, О. Мунтянов, М. Георгієв, М. Куцарський, І. Богдан[34]. Керівником цієї «організації» слідчими була визначена викладач болгарського сектору Одеського педагогічного інституту Н. Генчева.

Типовою у цій трагічній історії стала кримінальна справа *Степана Васильовича Цвяткова* (1905–1937). Він народився у с. Романівка у родині болгар-переселенців. Після закінчення місцевої школи працював секретарем сільради, згодом головою КНС, а з 1925 р. – секретарем райкому комсомолу. Із 1927 по 1929 рр. займав керівні посади у Ботєвському райвиконкомі, а з 1930 р. (після приєднання Ботєвського району до Коларівського) вступив до болгарської секції Московського комуністичного університету національних меншин Заходу. Після успішного завершення навчання із квітня 1933 р. очолював Коларівський райком партії. Перебуваючи на цій посаді, С. Цвятков активно займався господарськими справами району, розвитком різних галузей виробництва. Окрему увагу приділяв формуванню національних кадрів.

Із початком Великого терору співробітники місцевого апарату держбезпеки «раптово згадали» про нібито націоналістичні настрої С. Цвяткова, які він висловлював ще на посаді секретаря Ботєвського райкому[35]. За обвинуваченням у «зриві хлібозаготівлі 1934 р., членстві у болгарській націоналістичній організації, вербуванні до її складу «шкідливих елементів» 11 липня 1937 р. його виключають з партії[36]. С. Цвяткова, згідно

---

[34] Одесский мартиролог: данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Т. 3. – С. 849–850.

[35] Держархів Запорізької обл., ф. 267-П, оп. 1, спр. 56, арк. 12.

[36] Там само, оп. 2, спр. 15, арк. 3.

із рішення «трійки», прирекли до розстрілу. Вирок виконаний у Дніпропетровську 17 вересня 1937 р. Реабілітований С. Цвятков 30 серпня 1956 р.[37]

Резонансу набула також «контрреволюційна повстанська болгарська організація», що нібито існувала на території сучасної Запорізької області (у селах Преслав, Софіївка, Гюнівка, Радолівка, Зеленівка, Михайлівка, Райнівка і Петрівка Коларівського району). Її 70 учасників були арештовані у 1937–1938 рр.[38] Одним із них був *Георгій Максимович Плачков* (1898– 1938). Він народився у с. Райнівка Романівського району у родині селянина[39] . До арешту у лютому 1938 р. працював комірником «Дніпрорибтресту» с. Райнівка. Під час проведення допиту 18 лютого він «наполягав», що

> «[...] став активним ворогом радянської влади ще 1930 року. До того часу був ворогом існуючого політичного режиму і весь час виступав проти нього у рядах білогвардійців»[40].

Г. Плачков зазначав, що з початку активних акцій із ліквідації куркульства, він разом із однодумцями почали провадити агітацію серед болгарського населення «проти політики радянської влади[41]. На питання слідчого:

> «Як могла така дрібна купка, подібна до Плачкова і Потапова, змінити радянську владу?»,

Г. Плачков у подробицях описав мережу контрреволюційних осередків всього Коларівського району і запевнив слідчого, що:

> «Райнівська організація – це лише невеличка ланка широкої мережі, яка скоро охопить усі болгарські села»[42].

Аналізуючи свідчення Плачкова, можна зробити висновок, що у кожному із болгарських сіл були утворені повстанські загони

---

[37] Реабілітовані історією. Запорізька область. Книга перша. – С. 220–224.

[38] Там само. – С. 26; *Митков В.В.* Голгофа болгар Таврии: анатомия репрессий (1920-е – 1940-е годы). – Запорожье: Тандем-У, 2012. – С. 101–103.

[39] Держархів Запорізької обл., ф. 5747, оп. 3, спр. 427, арк. 64.

[40] Там само, арк. 65–70.

[41] Там само, арк. 81.

[42] Там само, арк. 85.

на чолі з керівниками та командувачами загонів, які в основному були колишніми білогвардійцями. Сільські загони підпорядковувалися районним осередкам. Із відомих Г. Плачкову керівників районної повстанської організації були названі С. Цвятков, О. Філанов (займав посаду секретаря районного виконавчого комітету), В. Федотов (військовий керівник Преславського педагогічного технікуму) та І. Прокопов (вчитель математики Преславської агрошколи)[43]. Також Г. Плачков зізнався, що ним особисто до складу Райнівської контрреволюційної організації були завербовані двоє осіб – П. Чернєв та В. Попазов. Ухвалою «трійки» від 14 жовтня 1938 р. Г. Плачкова прирекли до розстрілу, вирок виконаний 2 листопада того ж року. 7 травня 1956 р. постановою військового трибуналу Одеського військового округу Г. Плачков був реабілітований[44].

Ще одним «членом Преславської повстанської контрреволюційної організації» був *Федір Іванович Абрамов* (1901–1963). Він народився 27 березня 1901 р. у с. Преслав, працював вчителем 10-річної Преславської школи[45]. Був заарештований 2 листопада 1937 р. та звинувачений

> «в участі у діяльності осередку контрреволюційної організації села Преслав та проведенні активної агітації проти радянської влади»[46].

Ухвалою «трійки» від 7 грудня 1937 р. його ув'язнили на десять років таборів[47]. Місцем відбування покарання визначили табір станції Завитна на Далекому Сході[48]. Вже у таборі Ф. Абрамов написав кілька десятків листів, адресованих Й. Сталіну та М. Калініну, з проханням про реабілітацію[49]. Жодне з них так і не було розглянуте. Після свого звільнення у листопаді 1947 р.

---

[43] Держархів Запорізької обл., ф. 5747, оп. 3, спр. 427, арк. 89.

[44] Там само, спр. 454, арк. 130, 166.

[45] Там само, спр. 141, арк. 7–7об.

[46] Там само, арк. 2.

[47] Там само, арк. 38.

[48] Там само, арк. 61.

[49] Там само, арк. 42–56, 131–146.

Абрамов повернувся до УРСР, з родиною переїхав до с. Платово Антрацитівського району Ворошиловградської області, де працював вчителем місцевої школи. Рішенням військового трибуналу Одеського військового округу від 24 червня 1956 р. Ф. Абрамов був реабілітований «за відсутністю у його діях складу злочину»[50].

За твердженням співробітників держбезпеки, «контрреволюційний осередок» с. Радолівка очолював *Дмитро Іванович Намлієв* (1898–1959)[51]. Він народився 19 січня 1898 р. у с. Райнівка Романівського району у родині селянина. Під час свого арешту 7 лютого 1938 р. одразу

> «зізнався у вербуванні до контрреволюційного осередку болгар-куркулів нових членів, проведенні активної агітації серед населення за повалення радянської влади та купівлі зброї для майбутнього її використання під час повстання»[52].

Ухвалою Особливої наради при НКВС СРСР від 17 жовтня 1939 р. Д. Намлієва прирекли до трьох років ув'язнення у таборі[53]. Реабілітований 14 листопада 1958 р. рішенням президії Запорізького обласного суду[54].

Фальсифікація кримінальних справ під час Великого терору також була типовим явищем в УНКВС по Одеській області. Так, співробітники місцевих апаратів НКВС відкрили кримінальну справу про діяльність «контрреволюційних осередків» у Благоєвському та Вільшанському болгарських районах. У Вільшанському районі «осередками» нібито «керували» завідуючий районним відділом освіти Я. Волков (розстріляний 1937 р.), Благоєвському районі – секретарі Благоєвського районного партійного комітету І. Колєв, І. Піперков, І. Нейнський і С. Коларов. Усі вони були розстріляні у 1937–1938 рр.

Ще одна підпільна «троцькістська контрреволюційна організація» була «виявлена» органами НКВС на території с. Катар-

---

[50] Держархів Запорізької обл., ф. 5747, оп. 3, спр. 454, арк. 342.

[51] Там само, спр. 725, арк. 5.

[52] Там само, арк. 8–9.

[53] Там само, арк. 30.

[54] Там само, арк. 28.

жино Цебриківського району. До неї входили Д. Рогушев (виключений з партії ще у березні 1937 р. «за покривання контрреволюційної групи троцькістів»), С. Богданов, Д. Козалієв, С. Керезов, С. Недєлков, Ф. Іванов, І. Греков, П. Читаков, В. Габер, С. Пельтек, І. Лайков, С. Гасій та І. Мустяц[55]. Після численних катувань та психологічного тиску під час допитів, арештовані зізналися у «контрреволюційній діяльності». Їх всіх було розстріляно у грудні 1937 р. – листопаді 1938 рр.

Політичний терор торкнувся і болгарської інтелігенції Вільшанського району. Жертвами стали вчителі-болгари П. Черно, Г. Бєлік, А. Діордієв та К. Пєтков[56]. За «контрреволюційну діяльність» до десяти років таборів був засуджений Д. Хаджийський – вчитель середньої школи с. Ботєво Коларівського району[57]. Загалом, на Одещині, за неповними підрахунками дослідників, репресій зазнали 374 освітянина, з них 21 – болгарин[58].

Особливу увагу співробітники держбезпеки звертали на тих болгар, які прибули на територію СРСР у середині 1930-х рр. і підтримували зв'язки із батьківщиною. Відомо, що 1935 р. в Болгарії було встановлено монархічну диктатуру царя Бориса III, який у зовнішній політиці орієнтувався на нацистську Німеччину. Його зовнішньополітичні кроки стали причиною «охолодження» стосунків із Радянським Союзом[59]. Прикладом таких кримінальних справ стали обвинувачення у підтримці «фашистського режиму Болгарії» селянина-овочівника Г. Чернєва, який проживав у с. Ново-Андріївка Вільшанського району. У жовтні 1938 р. його було засуджено до страти із конфіскацією майна[60].

---

[55] Одесский мартиролог: данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Т. 3. – С. 856–860.

[56] Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга перша. – С. 51.

[57] *Марочко В.І., Хілліг Г.* Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). – К., 2003. – С. 259.

[58] Там само. – С. 260.

[59] Див.: *Татоли Т.В.* Авторитаризм в Болгарии в межвоенный период (1918–1939). – Луганск: РИО ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2010. – 376 с.

[60] Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга перша. – С. 52.

Окремо слід зазначити т. зв. «куркульський» напрям боротьби проти представників болгарського населення. Так, наприкінці 1937 – початку 1938 рр. органами НКВС було заарештовано із звинуваченням у «куркульській» та «антирадянській діяльності» 78 осіб, які проживали переважно у селах Благоєво та Кубанка Благоєвського району. На початку жовтня 1938 р. по цій кримінальній справі було розстріляно 69 болгар[61].

У 1938 р. аналогічна «куркульська справа» була сфабрикована проти групи болгар Вільшанського району. До неї входили мешканці с. Вільшанка (родина Владових), а також мешканці м. Первомайська – В. Добров, Д. Опря, Г. Бужан та К. Кіров. Офіційне звинувачення «в антирадянській агітації та куркульській діяльності» стало причиною страти усіх, хто проходив по цій справі[62].

Типовою, на наш погляд, є архівно-кримінальна справа на *Дмитра Івановича Тодорова* (1895–1937). Він народився 11 лютого 1895 р. у с. Кубанка Велико-Буялицького району. За підозрою у належності до куркульського стану 7 жовтня 1937 р. його заарештували співробітники Благоєвського райвідділу НКВС. У протоколі допиту Д. Тодорова зазначалося, що він був розкуркулений ще у 1930 р.[63], останні роки перед арештом працював бухгалтером у колгоспі ім. Молотова. Завдяки «чітко проведеним слідчим діям» було «доведено» його участь в організації куркульського повстання 1919 р.[64] Згідно із рішенням «трійки» від 21 жовтня 1937 р., Д. Тодорова прирекли до страти «за контрреволюційну діяльність»[65]. Донька Дмитра Тодорова Ніоніла Частоколенко 28 березня 1990 р. отримала довідку з прокуратури Одеської області, у якій зазначалося, що

> «її батько Тодоров Дмитро Іванович згідно ст. 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. “Про додаткові заходи

---

[61] Реабілітовані історією. Одеська область. Книга перша. – Одеса: Пласке, 2010. – С. 89.

[62] Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга перша. – С. 51.

[63] Держархів Одеської обл., ф. Р-8065, оп. 2, спр. 19615-П, арк. 18.

[64] Там само, арк. 21.

[65] Там само, арк. 23.

щодо реабілітації жертв репресій 30–40-х та початку 50-х рр.” реабілітований 30 серпня 1989 р. посмертно»[66].

Аналогічною є архівно-кримінальна справа *Дмитра Дмитровича Тодорова* (1916–1973), який народився 1916 р. у с. Великий Буялик Велико-Буялицького району. Із 1924 по 1929 рр. навчався у місцевій середній школі[67]. Згідно вироку, обвинувачувався у «куркульстві та підтримці антирадянських поглядів» та засуджувався до трьох років виправних таборів[68]. Місцем відбування покарання був Новосибірськ. Дружина Дмитра Тодорова – Пелагея Петрівна – лише 5 липня 1990 р. отримала довідку з прокуратури Одеської області про його реабілітацію[69].

Схожою є доля агротехніка *Івана Степановича Тодорова* (1899–1938), який народився 18 листопада 1899 р. у с. Романівка Романівського району. Працював вчителем у с. Палаузівка, на момент арешту 15 квітня 1938 р. обіймав посаду директора Коларівської сільськогосподарської технічної станції[70]. Під час проведення допитів упродовж квітня–травня 1938 р. визнав свою провину

«у проведенні масштабної антирадянської кампанії на території району та підготовці проведення повстання проти радянської влади»[71].

Згідно із рішенням «трійки», 14 жовтня 1938 р. його розстріляли та конфіскували майно[72]. Реабілітували І. Тодорова 29 березня 1968 р. постановою президії Запорізького обласного суду[73].

За обвинуваченням в «агітації за еміграцію серед болгарського населення села Коларівка» до п’яти років таборів був засуджений місцевий житель *Семен Петрович Тарлаков* (1882–

---

[66] Держархів Одеської обл., ф. Р-8065, оп. 2, спр. 19615-П, арк. 30.

[67] Там само, спр. 4634-П, арк. 10.

[68] Там само, арк. 16.

[69] Там само, арк. 38.

[70] Держархів Запорізької обл., ф. 5747, оп. 3, спр. 10857, арк. 5–6.

[71] Там само, арк. 28–45.

[72] Там само, арк. 60.

[73] Там само, арк. 68.

1954)[74]. Народився він 19 травня 1882 р. у с. Романівка, походив із селянської родини[75]. Згідно обвинувального вироку, С. Тарлаков разом із односельцями І. Балабановим та О. Лопатовим

> «проводили антирадянські акції у Коларівці, агітували селян виходити із колгоспів та повертатися на батьківщину»[76].

Реабілітований С. Тарлаков 31 серпня 1999 р.[77]

Зрозуміло, що проблема репресій проти болгарського населення не вичерпується наведеними фактами. Вона має значно ширший контекст та потребує окремого дослідження.

Ініційовані вищим політичним керівництвом СРСР масові політичні репресії 1937–1938 рр. стали важливим інструментом регулювання різних сфер життя країни. Вони завершили т. зв. сталінську революцію «згори», в результаті якої міцно затвердився державний устрій, який увійшов в історіографію під назвою «сталінський соціалізм».

Водночас офіційна пропаганда представляла громадській думці репресії 1937–1938 рр. і, зокрема, етнічні чистки як невідворотні, обґрунтовані та правомірні. Це породжувало у різних категоріях українського соціуму відчуття страху, підозрілості та подвійної моралі. Політичні репресії істотно позначилися на стані суспільства і держави, жертвами яких стали всі категорії населення.

Їх етнічний аспект призвів до масових вбивств тих представників національних громад, які впливали на суспільну свідомість громадян, ініціювали і підтримували розбудову болгарської меншини в радянській Україні. Знищивши цих людей, Й. Сталін та його поплічники зумовили розквіт ксенофобії, нетерпимості, егоїзму та усвідомлення верховенства силових структур над правом і особистістю.

---

[74] Держархів Запорізької обл., ф. 5747, оп. 3, спр. 9755, арк. 1, 64.

[75] Там само, арк. 9, 39.

[76] Там само, арк. 40.

[77] Там само, арк. 62.

REFERENCES

1. Arkusha, O.H., Verstiuk, V.F., Vidnians'kyj, S.V. (2012). *Natsional'ne pytannia v Ukraini XIX – pochatku XX st.: istorychni narysy*. Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
2. Borodin, Ye., Bazhan, O., Ivanenko, V., Prokopenko, L., Tereschenko, P. (2009.) *Reabilitovani istoriieiu. Dnipropetrovs'ka oblast': Knyha 1*. Dnipropetrovs'k: Monolyt. [in Ukrainian].
3. Dionnynhkhaus, V. (2011). *V teny «Bol'shoho Brata». Zapadnye natsyonal'nye men'shynstva v SSSR 1917–1938 hh.* Moskva: ROSSPEN. [in Russian].
4. Kolesnyk, I. (2014). Biohrafichnyj svit Tarasa Shevchenka v istoriohrafii. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal,* 3, 79–99. [in Ukrainian].
5. Koval'chuk, L.V., Razumov, H.A. (2005). *Odesskyj martyroloh: dannye o repressyrovannykh Odessy y Odesskoj oblasty za hody sovetskoj vlasty. T. 3.* Odessa: OKFA. [in Russian].
6. Lytvyn, V.M. (2009). *Istoriia Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
7. Marochko, V.I., Khillih, H. (2003). *Represovani pedahohy Ukrainy: zhertvy politychnoho teroru (1929–1941)*. Kyiv: bez v-va. [in Ukrainian].
8. Mytkov, V.V. (2012). *Holhofa bolhar Tavryy: anatomyia repressyj (1920-e–1940-e hody).* Zaporozh'e: Tandem-U. [in Ukrainian].
9. Naulko, V.I. (1965). *Etnichnyj sklad naselennia Ukrainy. Statystyko-kartohrafichne doslidzhennia.* Kyiv: bez iz-va. [in Ukrainian].
10. Nikol's'kyj, V.M. (2003). *Represyvna diial'nist' orhaniv derzhavnoi bezpeky SRSR v Ukraini (kinets' 1920-kh – 1950-ti rr.). Istoryko-statystychne doslidzhennia.* Donets'k: vydavnytstvo DonNU. [in Ukrainian].
11. Onopryenko, V. (2015). Aporyy byohrafycheskoho pys'ma y nauchnaia byohrafyia. *Ejdos*, 2015, 8, 55–67. [in Ukrainian].
12. Rubl'ov, O.S., Yakubova, L.D. (2014). *Orhany etnopolitychnoho rehuliuvannia v konteksti polityky korenizatsii: ukrains'kyj dosvid*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
13. Sadykov, O. (Ed.). (2005). *Reabilitovani istoriieiu. Mykolaivs'ka oblast'. Knyha 1.* Mykolaiv: Svitohliad. [in Ukrainian].
14. Striuk, A.I. (Ed.). (2004). *Reabilitovani istoriieiu. Zaporiz'ka oblast'. Kn. 1.* Zaporizhzhia: Dniprovs'kyj metalurh. [in Ukrainian].

15. Tatoly, T.V. (2010). *Avtorytaryzm v Bolharyy v mezhvoennyj peryod (1918–1939)*. Luhansk: RYO LHUVD ym. E. A. Dydorenko. [in Ukrainian].

16. *Vsesoiuznaia perepys' naselenyia 1937 hoda: Kratkye ytohy. Sbornyk dokumentov y materyalov*. (2007). Moskva: bez iz-va. [in Russian].

Grishchenko J. **Bulgarian «national operation» during the Great Terror in the Ukrainian SSR**

The aim of the research is to highlight the policy of repression in relation to the Bulgarian population of the Ukrainian SSR in 1937–1938.

Methods and methodology. The research uses both general-scientific and specific historical methods. For the research the author used the following methods: comparative-historical, historical-typological, cartographic, problem-chronological and structural-functional.

Conclusions. Repression against the Bulgarians unfolded in two directions. First, they were part of a general repression policy of the authorities of the era of Great Terror and, secondly, they were a so-called segment «National operations». The last term has absorbed a range of measures of the KGB, aimed exclusively at representatives of ethnic minorities. The number of Bulgarian victims of political repression reached, according to incomplete data, more than two thousand people. At first glance, this figure is small comparatively, for example, with Poles, Germans or Jews. However, the total number of these ethnic communities, which considerably exceeded the Bulgarian one, should be taken into account.

Within the so-called case «Bulgarian national sabotage and terrorist organization», «counter-revolutionary rebellious Bulgarian organization», and their local «cells» were subjected to hundreds of reprisals. The social structure of the repressed was quite variegated – teachers, agronomists, collective farmers, doctors, representatives of local authorities and the Soviet nomenclature, figures of the Bulgarian Communist movement, etc. Repressions, in addition to actual physical losses, had one more consequence – they caused the flowering of intolerance, double morality, selfishness, a sense of fear of the individual before the authorities. Political repressions were the last chord of the Stalinist revolution «from above».

Key words: Bulgarian national minority, «national operation», Ukrainian SSR, Great Terror, NKVD, number of victims.